

Шлях, довжиною в 205 років: книгозбірня Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя святкує ювілей.

2025 рік – ювілейний для бібліотеки імені академіка М.О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Бібліотека пройшла шлях становлення, розвитку та удосконалення разом з університетом, як його складова і невіддільна частина. Відразу згадуються слова англійського філософа ХІХ ст. Томаса Карлейля: «Університет – це зібрання розумних людей навколо гарної Бібліотеки».

Двісті п'ять років пройденого шляху – це дуже великий відтинок часу, наповнений іменами, подіями, здобутками, що формували обличчя бібліотеки, перетворюючи її на справжню скарбницю знань і духовності. У спіралі часу трансформувалися роки й знаменні дати; змінювався склад працівників, назва, статус і структура бібліотеки. Сталими залишилися історичні факти розвитку, місія бібліотеки як інформаційного центру закладу вищої освіти та готовність колективу до змін.

Історія університетської бібліотеки бере відлік з часів існування Гімназії вищих наук князя Безбородька, яка була відкрита 4 вересня (за старим стилем) 1820 року в Ніжині за наказом імператора Олександра І від 29 липня 1805 року. Заснована Гімназія зі статусом вищого навчального закладу університетського типу на кошти братів Олександра та Іллі Безбородьків, які походили з української шляхетської родини нащадків козацької старшини. Розпочати роботу зі створення бібліотеки стало можливим завдячуючи приватному зібранню родини меценатів О. А. та І. А. Безбородьків (близько 2500 томів), передане першим почесним попечителем і меценатом Гімназії графом О. Г. Кушельовим-Безбородьком, який прекрасно розумів, що для повноцінного і всебічного навчання студенту крім університетських лекцій необхідно величезну увагу приділяти самоосвіті, джерелом якого в той час слугували книги. Можна припустити, що саме граф О. Г. Кушельов-Безбородько, ймовірно, придбав для

подарованої бібліотеки й одинадцять шаф з червоного дерева різної величини, в яких і була розміщена подарована бібліотека.

З початку свого існування бібліотека поповнювалася головним чином завдяки внескам від різних урядових та громадських установ, пожертв приватних осіб. Гімназія вищих наук пройшла цілий ряд реорганізацій (Фізико-математичний, Юридичний ліцей, Історико-філологічний інститут). Очевидно, що впродовж становлення НВШ трансформувалася й місія бібліотеки, що було пов'язано з потребами навчального закладу, у якому вона діяла. Усі зміни і вимоги до навчального процесу, так чи інакше, стосувалися й бібліотеки ліцею, змінювалися підходи до організації бібліотечної справи та формування фондів книгозбірні. Якщо на початку існування ліцею його книгозбірня складалася з однієї основної (фундаментальної) бібліотеки, то у процесі реформування закладу, у структурі ліцейської книгозбірні, за активного сприяння високоосвіченого Є. Стебліна-Камінського, вже функціонувало чотири бібліотеки: основна (або фундаментальна), студентська та дві гімназійні – основна й учнівська. Реформувалася й система обслуговування читачів, що сприяло демократизації обслуговування на абонементі, активізації читання студентської спільноти. За 35 років існування Юридичного ліцею його бібліотечний фонд зріс до 14 580 томів.

З відкриттям Історико-філологічного інституту князя Безбородька розпочався новий етап у розвитку бібліотеки. Щорічно з кошторису навчального закладу виділяли не менше 2 600 руб. на придбання книжок. Завдяки старанням директора-облаштувальника інституту – історика, філолога Миколи Лавровського книгозбірня поповнилася раритетами та колекціями, які нині становлять основу її фонду рідкісних видань. 1893–1895 роках за ініціативи професора грецької словесності А. В. Добіаша було здійснено реорганізацію бібліотеки. Вона була переміщена з гімназійного приміщення в більш зручне шестикімнатне на другому поверсі в північній частині головного корпусу інституту. За основу розміщення фонду було прийнято форматну «кріпосну» розстановку. Ключем для пошуку книг слугував абетковий каталог, складений членами Бібліотечної комісії. Досить зазначити, що і зараз окремі кімнати фундаментальної бібліотеки зберігає той принцип організації, що був вироблений у кінці XIX ст.

Не було простим і відновлення бібліотеки, яке припало на період революційних подій 1917–1920-х років. Подальша її доля визначалась умовами тоталітарного устрою, коли через цензуру з бібліотеки вилучались книги, а внаслідок репресій потерпали люди.

Бібліотека Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М.В. Гоголя в свою чергу успадкувала від НІФІ універсальний книжковий фонд переважно гуманітарного напрямку українською, російською, грецькою, латинською та іншими європейськими мовами. До нього входила і колекція із 183 рукописів, серед яких були і дуже цінні. 1933 року під час перевірки інституту представником компартійних органів з Києва було вказано, що бібліотека за своєю кількістю та цінністю посідає перше місце в області та заслуговує на перетворення її в «науково-публічну бібліотеку Чернігівської області».

На жаль, за розпорядженням Музейного відділу НКО УРСР від 14 листопада 1934 року всі рукописи, рідкісні видання Гоголіани, а також значна кількість стародруків бібліотеки були вилучені, розпорошені та передані до Всенародної бібліотеки України АН УСРР (зараз Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського), Наукової бібліотеки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (майже 10 000 томів) та інших закладів. Книжкові скарби, зібрані багатьма поколіннями професорів Ніжинської вищої школи, іменні колекції втратили цілісність та унікальність та були змішані з іншими колекціями й розчинилися в майже мільйонному фонді книгозбірні.

1939 року бібліотеці передано двоповерхове приміщення (колишній купецький клуб), наразі тут розміщуються основні фонди – фундаментальна бібліотека, відділ книгозберігання та фондів колекцій, Музей рідкісної книги ім. Г. П. Васильківського.

1941 року фонд бібліотеки становив понад 300 000 примірників. Розпорядженням Раднаркому України Ніжинський педагогічний інститут був внесений у число науково-навчальних закладів, яким надсилався обов'язковий примірник усіх книг, які видавалися в Україні. На той час у штаті книгозбірні працювало 12 бібліотекарів

Суттєво вплинула на долю бібліотеки трагедія Другої світової війни. Під час гітлерівської окупації Ніжина, бібліотека втратила понад 100 000 видань, які за наказом німців були винесені до приміщення міської бібліотеки. Тікаючи з міста, фашисти спалили міську бібліотеку. Але основний книжковий фонд бібліотеки інституту було збережено завдяки подвигу співробітниць Ніни Георгіївни Наркевич та Зінаїди Костянтинівни Константинової. Ризикуючи власним життям, мужні бібліотекарки протягом двох років окупації зберігали безцінні книжкові скарби від розграбування, а у вересні 1943 року врятували бібліотеку від знищення фашистськими загарбниками.

Важким і тривалим було післявоєнне відновлення, коли все довелося починати спочатку. Але, завдяки самовідданості та ентузіазму тогочасних працівників, їх наступників, бібліотека відроджується і розвивається, незважаючи на складні матеріальні умови. 20 вересня 1943 року бібліотека відновила свою роботу. У ці тяжкі роки працювало 10 бібліотекарів, які, окрім бібліотечної, виконували і різну господарську роботу – заготовляли дрова для опалення, ремонтували приміщення. Своє завдання колектив убачав у тому, щоб налагодити обслуговування викладачів і студентів та ліквідувати втрати книжкового фонду, нанесені воєнним лихоліттям.

У кінці 70-х років ХХ ст. книгозбірня суттєво змінила структуру: збільшились зони розміщення книжкового фонду бібліотеки, з'явилися нові відділи, для науковців та студентів були відкриті нові читальні зали. Створено систему каталогів і картотек, а саме: генеральний і читацькі абеткові та систематичний каталоги, систематична картотека статей.

Сучасний період історії бібліотеки набув нових рис і характерних ознак, обумовлених суспільно-політичними процесами, актуальними потребами суспільства в інформаційній і культурній сфері, інноваційними перетвореннями в бібліотечній галузі. Завдяки активній проектній діяльності бібліотека успішно нарощує інформаційний і технологічний ресурси, осучаснює форми і методи роботи з користувачами. Сьогодні бібліотека імені академіка М. О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя – це важлива складова освітнього простору, що забезпечує реалізацію навчально-виховного та наукового процесів, авторитетна просвітницька інституція, яка слугує інтелектуальному та духовному зростанню науково-викладацького складу, так і студентської молоді ЗВО.

Бібліотека має значні за обсягом і складом інформаційні ресурси: традиційні й електронні документи, бази даних, інтернет-орієнтовані науково-освітні ресурси, довідково-пошуковий апарат, програмно-технологічні комплекси, що забезпечують вільний доступ до сучасних національних та світових інформаційних ресурсів.

Бібліотечний фонд – це основний інформаційний ресурс бібліотеки, її багатство. На сьогодні він становить понад 910 тисяч документів, з яких: наукові видання – майже 123 тис. прим., навчальні – понад 676 тис. прим., періодичні видання — понад 62 тис. прим. та понад 110 тисяч літературно-художніх видань. Мережних локальних документів налічується 13 092, зокрема на змінних носіях 262 документів.

Особлива гордість бібліотеки – фонд рідкісної книги, який складає 40 тис. одиниць зберігання. Наразі відібрано та сформовано книжкові зібрання та особові колекції, які включають: приватні зібрання, книжкові зібрання директорів Ніжинської вищої школи, викладачів Ніжинської вищої школи, історичні колекції, бібліотечні зібрання історичних установ.

Колектив бібліотеки неодноразово виступав ініціатором нововведень, зокрема переходу на автоматизацію бібліотечних процесів (з 2002 р. бібліотека почала працювати на основі автоматизованої інформаційно-бібліотечної системи «ІРБІС-64»). Основними складовими електронних інформаційних ресурсів власної генерації є повнотекстові бази даних.

Базовим власним електронним ресурсом бібліотеки є **Електронний каталог**, який відтворює увесь фонд бібліотеки та її підрозділів, забезпечує віддалений цілодобовий доступ до бібліографічної інформації без авторизації; багатоаспектний пошук документів. Обсяг ЕК на початку 2025 року становить понад 301 тис. бібліографічних записів.

Мережева повнотекстова **база електронної бібліотеки (ЕБ)** містить 9 237 електронних документів навчальної та навчально-методичної літератури видавництва НДУ імені Миколи Гоголя, рекомендованої до вивчення за начальними планами та програмами, а також наукові видання – монографії, збірники наукових конференцій, наукову періодику університету.

Важливим інструментом реалізації концепції відкритого доступу до результатів наукових досліджень є **інституційний репозитарій** НДУ імені Миколи Гоголя, адміністратором якого є бібліотека. Обсяг репозитарію складає 3 647 електронних документів. Показник активності використання цього ресурсу: 678 329 звернень за рік. Репозитарій презентує наукові здобутки, сприяє інтеграції вчених у світове наукове співтовариство, підвищує ефективність наукових досліджень, покращує показники публікаційної активності та цитованості авторів, формує позитивний імідж університету та бібліотеки. Продовжується завантаження наукових видань та публікацій, підготовлених науково-педагогічними працівниками НДУ імені Миколи Гоголя, який включає в себе такі фонди: e-Librarium, Автореферати та дисертації; Кваліфікаційні роботи студентів, Наукові видання, Ніжинська вища школа, Підрозділи університету.

Серед пріоритетних напрямків роботи бібліотеки – організація та супровід власних баз даних: БД «Ніжинська вища школа на сторінках ЗМІ» (8 742 зап.); БД «Електронний архів краєзнавчих періодичних видань» (3 682 зап.); БД «Рідкісна книга» (40 030 зап.) Їх використання відкриває особливі перспективи для підвищення ефективності обслуговування користувачів в режимі віддаленого доступу.

Бібліотека надає інформаційні послуги з усіх напрямів навчальної та наукової роботи університету та сприяє використанню інтернет-ресурсів як освітнього потенціалу. З цією метою на сайті бібліотеки розміщено повну інформацію про придбані та генеровані електронні ресурси, пропонуються іноземні ресурси відкритого доступу та інші корисні матеріали. Наразі науковці і студенти університету мають можливість віддалено користуватися великим спектром інформаційних продуктів та БД : наукометричні БД Scopus та Web of Science, повнотекстові ресурси платформи Research4Life, БД Science Direct компанії Elsevier, видавництва Bentham Science та Springer Nature. Бібліотеці відводиться адміністративна роль щодо організації доступу, популяризації та використання наукометричних ресурсів та міжнародних БД. Сподіваймось, що сформована система електронних ресурсів бібліотеки, яка концентрує, розподіляє та забезпечує вільний доступ до інформаційних джерел, сприяє поліпшенню якості освіти та розвитку науки в університеті. Участь бібліотеки у популяризації та впровадженні принципів академічної доброчесності та запобігання плагіату здійснюється у межах інформаційної підтримки освіти та досліджень університету. Зокрема, надаються рекомендації, консультації.

До електронних ресурсів віддаленого доступу власної генерації належить сайт бібліотеки, де зібрана вся інформація про бібліотеку, її діяльність, послуги, зібрано багато корисної інформації, як для студентів,

науковців, так і абітурієнтів. На головній сторінці сайту можна знайти найактуальніші новини, є доступ до наукометричних та повнотекстових баз даних, навчальні вебінари, заходи, нові надходження, послуги тощо. Бібліотека НДУ імені Миколи Гоголя дедалі більше нарощує свою присутність у соціальних мережах: сторінка у Фейсбук; канал Ютуб. Саме тут відбувається продуктивний діалог та інтерактивне спілкування бібліотекарів з читачами та колегами з різноманітних тем: реклама книги та послуг, визначення читацьких смаків та уподобань, обговорення бібліотечних проєктів, фільмів, нових книг тощо. Ми намагаємося залучити якомога більше користувачів на нашу соціальну платформу, щоб вони знали та бачили спектр послуг, які надає бібліотека.

Від 2008 року виходить календар знаменних і пам'ятних дат «Ніжинська вища школа: викладачі і випускники». Діє міжбібліотечний абонемент та здійснюється електронна доставка документів. Триває розпочата у 2000 р. робота над бібліографічними покажчиками, присвячених історії Ніжинського вишу та науковим досягненням учених НДУ імені Миколи Гоголя. Серед них: «Історія Ніжинської вищої школи (1805–2016)», «Викладачі Ніжинської вищої школи» (2005), «Григорій Васильович Самойленко» (2015), «Олександр Вадимович Забарний» (2016), «Олександр Герасимович Ковальчук» (2017), «Юлія Василівна Якубіна» (2018), «Федір Степанович Арват» (2018), «Павло Володимирович Михед» (2019), «Микола

Григорович Криловець» (2020), «Анатолій Степанович Зеленько» (2020) «Олександр Володимирович Мельничук» (2023), «Юрій Іванович Бондаренко» (2023), тощо. Бібліографічні покажчики характеризують наукову діяльність університету, розкривають внесок науково-педагогічного складу в розвиток освіти, культури і мистецтва України.

Дослідження матеріалів з історії університету, бібліотеки завжди були в центрі уваги діяльності книгозбірні. Пошуки джерел з історії заснування університету, бібліотеки, шляхів розвитку, а також дещо позабутих імен організаторів та фундаторів – все це особливо набуло актуальності напередодні 200-річного ювілею. На знак глибокої поваги до тих, хто очолював бібліотеку Ніжинської вищої школи протягом двох століть, започаткували серію видань «Імена в історії бібліотеки». Наразі вийшло чотири випуски: «Бібліотекарі Ніжинської вищої школи (1820–1840 рр.). Вип. 1.», «Маловідомі постаті бібліотеки Ніжинської вищої школи: Людмила Степанівна Кулжинська. Вип. 2.», «Маловідомі постаті бібліотеки Ніжинської вищої школи: В'ячеслав Костянтинівич Пухтинський. Вип. 3.», «Маловідомі постаті бібліотеки Ніжинської вищої школи: Степан Іванович Пономарьов. Вип. 4». Продовжується робота над новим е-ресурсом «Історія бібліотеки. Від бібліотеки Гімназії вищих наук князя Безбородька до бібліотеки університету». Мета цього проекту – залучення до наукового та суспільного обігу відомостей про історію бібліотеки та бібліотекарів книгозбірні славетної Ніжинської вищої школи.

Своє 205-річчя ми святкуємо у час, коли Україна знову виборює своє право на свободу, незалежність і майбутнє. Війна випробовує кожного з нас, та водночас — загартовує. Вона показала, наскільки важливими є освіта, культура, наука, слово і книга. І ми маємо право пишатися тим, що навіть у воєнний час бібліотека залишається осередком української культури й пам'яті. 2023 року з метою вшанування та збереження пам'яті про всіх загиблих студентів, випускників, співробітників та викладачів НДУ імені Миколи Гоголя внаслідок збройної агресії російської федерації проти України бібліотека започаткувала електроний проєкт «Життя, обірване війною: книга пам'яті Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя». Наразі тут зберігаються історії 34 загиблих.

Бібліотека університету не лише засіб забезпечення доступу студентів до знань та інформації, але і просвітницький осередок. Соціокультурна діяльність бібліотеки охоплює широкий спектр заходів, спрямованих на підтримку культурної спадщини, розвиток творчих ініціатив, організацію навчальних, розважальних та просвітницьких програм. Крім того працівники бібліотеки супроводжували інформаційними матеріалами всі науково-

практичні конференції, які відбувалися в стінах університету. Бібліотекою окрім традиційних масових заходів організуються і новітні. Приміром, флешмоби: «Єднаймо душі словом Кобзаря!» присвяченому пам'яті Тараса Шевченка, до відзначення річниці від дня народження відомої української письменниці Лесі Українки «Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає...», до Всесвітнього дня української хустки «У кожній хустці – частинка нашої душі».. Підтримуючи ініціативу Українського інституту книги, долучилися до Всеукраїнської інформаційно-просвітницької тематичної акції «Національний тиждень читання поезії». Проводиться велика виставкова робота.

Бібліотека Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя пройшла шлях довжиною 205 років. Сьогодні можна сказати, що пройдений він гідно. У цьому велика заслуга бібліотекарів усіх поколінь, адже без їх професійності, працездатності, відповідальності плідний розвиток бібліотеки був би не можливий. Саме колектив бібліотеки став головним рушієм її становлення і розвитку. Бібліотека не стоїть на місці. Вона розвивається, удосконалюється, впроваджує сучасні форми роботи з користувачами, відкриває нові напрями своєї діяльності, разом з університетом впевнено крокує у майбутнє. Історія бібліотеки університету не закінчується, адже попереду ще довгий шлях на ниві розбудови бібліотечно- інформаційного забезпечення діяльності університету. Попереду – нові завдання, нові виклики, нові здобутки. Ми впевнено крокуємо далі, спираючись на славетну історію, натхненні нашими традиціями, єдністю і вірою у велике майбутнє Ніжинської вищої школи. Тож нехай бібліотека і надалі буде місцем сили, мудрості, натхнення і духовного зростання, де зустрічаються минуле й

майбутнє, наука і творчість, книга і людина. Хай ще довгі роки вона залишається серцем університету, берегинею його традицій і джерелом нових звершень!

Галина Осіпова, заступниця директора
бібліотеки імені академіка М. О. Лавровського
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.